

Warszawa, 14.04.2023

Ks. dr hab. Tomasz Kopiczko
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego
zatytułowanej: „Katecheza młodzieży szkolnej w świetle państwowych
i kościelnych aktów prawnych w latach 1918-1939”,
napisanej na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Kazimierza Misiaszka SDB.**

1. Wprowadzenie

Od czasów apostoelskich katecheza stanowi jedną z podstawowych form posługi w Kościele. Na przestrzeni dziejów kształtowała się ona na skutek różnych uwarunkowań historycznych, społecznych i kulturowych. To katecheza jest na stałe wszczepiona w trwałą tradycję, która charakteryzuje historię chrześcijaństwa. Z punktu widzenia historii „trwa ona jako specyficzna działalność formacyjna Kościoła, który uwzględniając różnice występujące między poszczególnymi grupami wiekowymi wierzących, stara się czynić Ewangelię Jezusa Chrystusa zawsze aktualną, tak by mogła ona być wsparciem dla konsekwentnego świadectwa wiary” (DK, *Wstęp*).

Jak pokazuje nam nauczanie Kościoła, posługa katechetyczna winna ciągle odnawiać się tak, aby nie była ona czymś oderwanym od kontekstu historycznego i kulturowego życia człowieka. Chronologia dziejów wskazuje na historyczną dynamikę posługi urzeczywistniającej dzieło zbawcze Kościoła. Sięgając zatem do historii katechezy, warto uświadomić sobie, że służy to po pierwsze – ubogaceniu współczesnych form posługiwania, a po drugie – pozwala uniknąć błędów, które miały już miejsce w historii.

Rozprawa doktorska mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego, podejmująca zagadnienie katechezy młodzieży szkolnej w świetle państwowych i kościelnych aktów prawnych w latach 1918-1939 wpisuje się zatem w nurt historycznej refleksji nad posługą katechetyczną Kościoła. Pomaga nie tylko zrozumieć fakty zaistniałe na przestrzeni wieków, ale też wyciągnąć z nich konkretne wnioski.

2. Wartość naukowa rozprawy

Całość zaprezentowanej przez autora dysertacji stanowi spójne dzieło z zakresu katechetyki. Z racji na podjętą tematykę obejmującą trudny okres historyczny 1918-1939, badania naukowe należy uznać za dzieło oryginalne. Podjęte w pracy zagadnienia, przytoczone akty prawne oraz opis relacji państwa i Kościoła pomagają zrozumieć specyfikę okresu międzywojennego. Jak zauważa sam autor we wstępie do swojej pracy, „czas II Rzeczypospolitej stanowi interesujący obszar badawczy z uwagi na dynamiczny rozwój nauk psychologicznych i pedagogicznych, przydatnych w budowaniu zrębów nowoczesnych metod przekazywania wiary. Ponadto w tych latach nastąpiło ożywienie ruchu katechetycznego, głównie o charakterze pedagogicznym, czego przejawy zaobserwować można w dokumentach Kościoła i działalności polskich środowisk katechetycznych w naukowej refleksji nad istotą i formą katechezy szkolnej” (s. 8).

Wartość naukowa rozprawy wyraża się również w tym, że zawiera ona elementy ponadczasowości. Czas dwudziestolecia międzywojennego, jak pokazuje autor w swojej rozprawie, to czas nie tylko różnorodności, ale przede wszystkim wysiłek na rzecz zachowania jedności eklezjalnej posługi Kościoła. Wydaje się, że jednym z kluczowych elementów współczesnego Kościoła w Polsce jest także wysiłek zmierzający do zachowania owej jednorodności w posłudze eklezjalnej.

Na przestrzeni ostatnich lat ukazało się kilkanaście publikacji podejmujących szczegółowe zagadnienia z okresu II Rzeczypospolitej, jednak nie było do tej pory całościowego i komplementarnego spojrzenia na ten okres w kontekście posługi katechetycznej. Podkreśla to również autor we wstępie do pracy (s. 9). Z uznaniem zatem należy wyrazić się o pracy podjętej przez autora, który dokonując analizy kościelnych i państwowych aktów prawnych charakteryzuje wysiłek na rzecz pogłębiania wiary oraz rozwoju intelektualnego ludzi młodych w okresie międzywojennym.

Rozprawę można zatem uznać za ważne osiągnięcie naukowe z zakresu katechetyki. Jej wartość nie opiera się jedynie na wymiarze ilościowym przeanalizowanych dokumentów i aktów prawnych, ale przede wszystkim na jakości podjętego wysiłku badawczego oraz zaprezentowanych wyników.

Całość rozprawy składa się z czterech rozdziałów. Stanowią one logiczną całość. W pierwszym rozdziale (s. 17-86) autor podejmuje zagadnienie uwarunkowań społeczno-edukacyjnych i eklezjalnych w nauczaniu religii w II Rzeczypospolitej. Przybliżony został proces kształtowania się polskiego systemu oświaty. Pierwsza część rozdziału to edukacyjna spuścizna porozbiorowa i opis sytuacji w trzech zaborach, natomiast druga część to opis sytuacji edukacyjnej w II Rzeczypospolitej oraz prezentacja szkolnictwa powszechnego i średniego w latach 1918-1939.

Rozdział drugi (s. 87-137) dotyczy stosunku Kościoła katolickiego do edukacji w II Rzeczypospolitej. W celu przybliżenia złożonego zagadnienia autor odwołuje się do najważniejszych wydarzeń historycznych, które warunkują wzajemne relacje, ale także wizję tę uzasadnia normami prawnymi. Autor w tej części pracy dokonuje także analizy historycznej dyskursu politycznego II Rzeczypospolitej, wydobywając te elementy, które rzutują na kształt nauczania religii w szkołach publicznych i prywatnych.

W rozdziale trzecim (s. 138-224) znajduje się opis organizacji nauczania religii w szkole z uwzględnieniem podstaw prawnych, kwalifikacji zawodowych nauczycieli, kształtowaniem kadry dydaktycznej oraz możliwością podjęcia praktyk religijnych. Ta część pracy przybliży kwestie różnic światopoglądowych istniejących w polskim społeczeństwie w tym okresie historycznym.

W rozdziale czwartym (s. 225-284) autor dokonując analizy programów nauczania religii w szkołach powszechnych, średnich i zakładach kształcenia nauczycieli ukazuje naturę i cel koncepcji katechetycznej. Zawartość tej części pracy opisuje także recepcje nowych prądów w teorii i praktyce pedagogicznej na świecie i w Polsce. Z treści prezentowanych w tym rozdziale wynika, że posługa katechetyczna w okresie międzywojennym podlegała dynamicznym przemianom i była uwarunkowana przeróżnymi czynnikami religijnymi, społecznymi, kulturowymi, a nawet politycznymi.

Z punktu widzenia naukowego te cztery rozdziały prezentują wartość nie tylko teologiczną i historyczną, ale także przybliżają życie społeczne opisywanej epoki. Poszczególne rozdziały wydają się być symetryczne z racji na objętość oraz na podejmowane zagadnienia.

Całość rozprawy jest napisana poprawnym, przystępnym i zrozumiałym językiem, noszącym wszelkie znamiona pracy naukowej.

3. Wartość merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego posiada klarowną strukturę. Składa się ona ze spisu treści (s. 3-4), wykazu skrótów (s. 5), wstępu (s. 6-16), czterech rozdziałów (s. 17-284), zakończenia (s. 285-290) oraz obszernej bibliografii (s. 291-345). Każdy rozdział opatrzony jest wstępem i podsumowaniem. Należy zauważyć, że wstępy umiejętnie wprowadzają w tematykę badawczą. W niektórych rozdziałach (np. rozdział 1) zakończenia mogłyby być nieco bardziej obszerne.

Na uwagę zasługuje wstęp do całej pracy (s. 6-16), który jest logicznie uporządkowany. Podaje on podstawy eklezjalne oraz historyczne podjęcia badań naukowych, odnosi się do dotychczasowego stanu badań, wskazuje podstawowe materiały źródłowe, w syntetyczny sposób omawia zawartość pracy i określa metodę. We wstępie do pracy autor w precyzyjny sposób definiuje cel. Pragnie on w swojej dysertacji odpowiedzieć na następujące pytania: „jakie były uwarunkowania powstania i rozwoju polskiego systemu oświaty w latach 1918-1939?”, „jaki wpływ na działalność nauczycielską Kościoła, w tym szkolne nauczanie religii, miały relacje państwo-Kościół?”, „jaka była podstawa działalności katechetycznej i status prawny nauczycieli religii?”, „jaki charakter miały treści nauczania i metody dydaktyczne dominujące w polskiej katechezie okresu międzywojennego?” (s. 10).

Krytyczna analiza rozprawy pozwoliła stwierdzić, że cel postawiony we wstępie został osiągnięty. Dzięki analizie materiałów historycznych odczytanych w kontekście uwarunkowań eklezjalnych i politycznych autor uzyskał oryginalny rezultat badawczy.

Także zakończenie pracy nie budzi zastrzeżeń. W sposób syntetyczny wyprowadza wnioski z każdego rozdziału. Autor w zakończeniu zaznacza także ograniczenia w dotarciu do wszystkich dokumentów urzędowych, które uległy zniszczeniu w czasie działań wojennych. Być może w zakończeniu na podstawie prezentowanych wniosków mogły pojawić się bardziej precyzyjne postulaty względem współczesnej wizji katechezy. Analiza historyczna pozwala bowiem wyciągać wnioski dla przyszłości.

Znaczną wartością ocenianej dysertacji są przeanalizowane materiały źródłowe, dające wzięcie katechezy okresu międzywojennego. To bardzo bogate źródła zawierające dokumenty archiwalne (2 pozycje), dokumenty państwa polskiego (19 pozycji), dokumenty Ministerstwa

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (47 pozycji), dokumenty lokalne (10 pozycji), programy partii politycznych (35 pozycji), programy nauczania religii (17 pozycji), podręczniki (katechizmy) do nauczania religii (59 pozycji), podręczniki do wykładów z katechetyki (11 pozycji), dokumenty Kościoła w Polsce (23 pozycje) oraz inne dokumenty kościelne (20 pozycji). Pomocą przy analizie źródeł oraz ukazaniu kontekstu eklezjalnego oraz historycznego była użyta literatura przedmiotu (285 pozycji) oraz literatura pomocnicza (301 pozycji), a także encyklopedie, słowniki, leksykony (4 pozycje) oraz strony internetowe (2 pozycje).

Historyczny charakter pracy zakłada także określone metody pracy. Zgodnie z metodologią w prezentowanej dysertacji autor posłużył się metodami: historyczną, analityczno-syntetyczną oraz porównawczą. Precyzyjny opis metod zastosowanych w pracy znajduje się we wstępie (s. 16).

Sformułowania użyte w tytułach poszczególnych rozdziałów i paragrafów nie budzą zastrzeżeń. Są one poprawne, logiczne oraz oddają sens zawartych w nich treści. Widoczny jest także związek przyczynowo-skutkowy. Choć zdarzają się drobne przeskokki myślowe między akapitami, to zasadniczo główny wątek badawczy jest łatwy do prześledzenia.

Przypisy w większości są zbudowane poprawnie, prowadzone w sposób konsekwentny. Pojawiają się czasami drobne uchybienia. Przydałoby się wprowadzić pewne urozmaicenie. Omawiając jeden dokument warto odnieść się do ewentualnych opracowań lub literatury tematu (np. kolejne przypisy od 245 do 267 – wszystkie dotyczą konkordatu z 1925 roku). Dla większej przejrzystości pracy być może warto zastosować rozróżnienie w przypisach pomiędzy odniesieniem a dosłownym cytatem. W całej pracy pojawia się drobna niekonsekwencja. W sposób nieuzasadniony względem innych przypisów w kilku miejscach pojawia się na początku odnośnik „por.” (np. przypis 1, 154, 353, 614, 631). W zapisie bibliograficznym stosowanym w przypisach w niektórych miejscach brakuje także wyszczególnienia autora. Jest to widoczne w odniesieniu do niektórych dokumentów (np. przypis 500: Kongregacja..., *Dekret...*; przypis 520: Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Łódzkiej, *Statut...*).

W treści pojawiają się czasami drobne powtórzenia oraz uchybienia stylistyczne i językowe: kolejne zdania rozpoczynają się dokładnie w taki sam sposób (np. s. 15), zdanie rozpoczynające się od sformułowania „Aby” (np. s. 14), błędna składnia zdania (np. s. 10). Widoczne są także drobne niedociągnięcia edytorskie, związane ze składem tekstu, np. tzw. „sierotki” na końcu wersów, podwójne spacje.

Przed ewentualną publikacją można zasugerować autorowi, aby przygotował słowa kluczowe w języku polskim i angielskim oraz streszczenie w języku angielskim. Warto na końcu pracy umieścić także wykaz tabel, które pojawiają się w ramach pracy.

Wyżej wymienione drobne niedociągnięcia na płaszczyźnie językowej i edytorskiej nie wpływają jednak na wartość merytoryczną pracy. Należy podkreślić, że całość dysertacji tworzy koherentną strukturę, gdzie proces wnioskowania jest spójny.

4. Ogólna ocena rozprawy i pytania

Po wnikliwej analizie prezentowanej rozprawy doktorskiej należy podkreślić, że autor mgr lic. Jakub Maria Kowalski wykazał się dobrym warszatem naukowym. Lektura dysertacji pozwala stwierdzić, że struktura jest przejrzysta i logiczna, a całość klarownie uporządkowana. Warto zaznaczyć również, że generalnie praca została napisana poprawnym językiem polskim, co ułatwia jej lekturę.

Dokonując ogólnej oceny należy zanotować, że spełnia ona wszelkie kryteria pracy naukowej. Do jej wyjątkowych atutów należy zaliczyć ilość przeanalizowanych tekstów źródłowych. Fakt ten świadczy o zdolnościach badawczych autora i wytrwałej pracy naukowej. Sugeruje się ewentualną publikację w przyszłości, czy to w całości, czy w fragmentach.

Po lekturze dysertacji doktorskiej mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego nasuwają się następujące kwestie do dyskusji:

1. W pracy podkreślano, że swoistą trudnością edukacyjną był fakt, iż rzeczywistość katechetyczna była różnorodna z racji na kontekst trzech różnych zaborów: rosyjskiego, pruskiego i austriackiego. Czy w momencie, kiedy podjęto wysiłek ujednoczenia systemu szkolnego i wychowawczego w zakresie organizacji nauczania religii da się wskazać również jakiegokolwiek elementy pozytywne ówczesnej sytuacji? Jeśli tak, to jakie?
2. Czy analiza programów nauczania religii w II Rzeczypospolitej pozwala wyciągnąć jakieś pozytywne wskazania w przygotowaniu współczesnych programów katechetycznych? Czy widoczne są jakiegokolwiek analogie ówczesnej i obecnej sytuacji duszpasterskiej?

5. Wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi bardzo poprawne studium naukowe i dostarcza wielu materiałów i treści do dalszych badań katechetycznych, zwłaszcza z zakresu historii. Biorąc zatem pod uwagę ocenę naukową, merytoryczną i formalną dysertację mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego należy uznać za dojrzałą. Autor rozprawy wykazał się umiejętnością prowadzenia badań oraz pisania tekstów naukowych. Zaprezentował także wysoki poziom wiedzy historycznej oraz teologicznej. Wnioskuje zatem do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o dopuszczenie doktoranta mgra lic. Jakuba Marii Kowalskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. Tomasz Kojanowski